

УДК 343.85

DOI 10.32755/sjlaw.2021.01.103

Пузирьов М. С.,

доктор юридичних наук, начальник відділу наукової діяльності та міжнародного співробітництва,

Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна

ORCID: 0000-0002-7814-9476

ЗЛОЧИННІСТЬ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті обґрунтовано доцільність вивчення злочинності у Збройних Силах України як у широкому, так і вузькому значеннях. У першому випадку аналізований вид злочинності має загальнокримінальний характер і представлений сукупністю кримінальних правопорушень, вчинення яких можливе як військовослужбовцями Збройних Сил України, так і іншими суб'єктами. У вузькому розумінні злочинність у Збройних Силах України розглядається як сукупність відповідних кримінальних правопорушень, вчинення яких можливе лише через перебування особи у статусі спеціального суб'єкта, яким у цьому контексті є військовослужбовець Збройних Сил України.

Ключові слова: Збройні Сили України, військовослужбовці, кримінологічне дослідження, злочинність, детермінанти, запобігання.

Постановка проблеми. Збройні Сили (ЗС) України залишаються невід'ємним атрибутом державної влади. На них, відповідно до ст. 17 Конституції України, покладено оборону нашої держави, захист її суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності [1]. Зрозуміло, що здійснення цих завдань ускладнюють суспільно небезпечні процеси, які відбуваються у цьому публічному утворенні, й охоплювані категорією – злочинність у ЗС України. Злочинність у ЗС України негативно позначається на бойовій готовності, належній боєздатності військ та військовому правопорядку в цілому. Значення питання запобігання злочинності у ЗС України з метою забезпечення їх нормального функціонування особливо зростає у зв'язку з бойовими діями на території України та ймовірністю ескалації зовнішньої загрози її недоторканності. За таких обставин актуалізується потреба вивчення злочинності у ЗС України як об'єкта кримінологічного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічну основу статті становлять наукові праці таких

українських і зарубіжних учених, як: І. Г. Богатирьова, О. М. Джужі, С. М. Іншакова, Д. В. Казначєєвої, І. М. Коропатника, Ю. Б. Курилюка, О. М. Литвинова, В. В. Лунєєва, І. М. Мацкевича, Т. Б. Ніколаєнко, Є. Б. Пузирєвського, Р. А. Сєрбина, Ю. В. Сокоринського, А. А. Толкаченка, М. І. Хавронюка, О. О. Шкути та ін.

Метою статті є аналіз злочинності у ЗС України як об'єкта кримінологічного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Кримінологічне дослідження злочинності у ЗС України можливе як у широкому, так і вузькому розумінні. У першому випадку аналізований вид злочинності має загальнокримінальний характер і представлений сукупністю кримінальних правопорушень, вчинення яких можливе як військовослужбовцями ЗС України, так і іншими суб'єктами. Це так звана загальнокримінальна злочинність, представлена такими кримінальними правопорушеннями, як різного ступеня тяжкості тілесні ушкодження, вбивства, крадіжки тощо. У свою чергу, злочинність у ЗС України може розглядатися і у вузькому розумінні, коли вчинення відповідних кримінальних правопорушень можливе лише через перебування особи у статусі спеціального суб'єкта, яким у цьому контексті є військовослужбовець ЗС України. У такому разі йдеться про кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення), передбачені розділом ХІХ Особливої частини Кримінального кодексу України [2].

Варто зазначити, що наявний стан наукових розробок за вказаним напрямом засвідчує, що на сьогодні категорія «злочинність» і, відповідно, як її частина «злочинність у ЗС України» є термінами переважно кримінологічними. Саме наука кримінології формує основний базис наявних сучасних досліджень у цій сфері, хоча не можна відкидати, а більшою мірою варто враховувати напрацювання і в інших суміжних науках.

У різних друкованих виданнях з кримінології злочинність у ЗС (або військова злочинність) отримує більше чи менше місця, за її якісними характеристиками поряд з іншими видами злочинності (професійною, рецидивною, корисливою, насильниць-

кою тощо), а також за сферами у державно-правовому сегменті (білокомірцевою, корупційною, банківською, у сфері економіки, пенітенціарною тощо). Вона як виокремлюється серед усіх інших в силу наявності спеціального суб'єкта – військовослужбовців, так і зберігає у своєму аналізі вказівку на те, що дуже тісно пов'язана майже з усіма іншими видами злочинності, в силу поліфункціональності сфер життєдіяльності військової сфери (тобто в межах злочинності у ЗС можуть перебувати не лише військові кримінальні правопорушення (саме в цьому разі злочинність у ЗС збігатиметься з військовою злочинністю, тобто ототожнювальною ознакою виступатиме кримінально-правовий критерій), а й кримінальні правопорушення проти власності, проти життя та здоров'я особи, корупційні кримінальні правопорушення тощо). Також трапляються випадки, коли у специфіку кримінологічного дослідження вкладають і факультативні кримінально-правові ознаки (зокрема, мотивацію) [3; 4]. Проте в силу незначної питомої ваги всіх інших кримінальних правопорушень (проти власності, проти життя та здоров'я особи, корупційних тощо), порівняно з військовими [5], вчені кримінологи предметом своїх досліджень обирають цілісну категорію «злочинність у ЗС» [6; 7], часто прирівнюючи її до військової злочинності [8], або злочинності військовослужбовців [9].

Методологічно правильним є той факт, що злочинність у ЗС України не є якимось окремим явищем, а є частиною злочинності загалом. Хоча й розуміння самої злочинності серед науковців залишається на сьогодні дискусійним і потребує окремого розгляду, ми в цьому випадку виходитимемо з таких моментів.

Під час визначення кримінологічного поняття злочинності науковці користуються такими словами та словосполученнями, як «явище» або «соціальне чи соціально-правове явище», «вияв», «продукт», «різновид людської поведінки», «соціальний процес», «феномен суспільного життя», «різновид соціального відхилення», «соціально-правове явище» тощо [10, с. 40–55]. Загалом її соціальна складова наявна майже завжди. Крім того, залишається фактом і те, що вона виявляється в конкретних кримінальних правопорушеннях (визнаних такими державою в

певний період її розвитку), вчинених на її території за певний період часу. Тільки через конкретний кримінально-протиправний акт (діяння) злочинність із термінологічної категорії може перетворитись у реальну, фактичну.

Разом із тим існують і численні теорії злочинності, засновані на аналізі особливостей індивідуумів, які вчиняють конкретні кримінальні правопорушення. І це також потрібно враховувати, адже «чинити зло» повинен хтось конкретний – це певна особа як представник соціуму [11, с. 199]. У світовій практиці це більш притаманно дослідженням соціології злочинності. Загалом її називають як «нормальною» частиною буття, так і зараховують до явно негативних, деструктивних явищ [12, с. 59]. Більш удалим, на нашу думку, буде використання слова «невід’ємною» частиною існування соціуму. Будь-який соціум без злочинності – утопія. Одним із визначень злочинності, що відображає сучасний погляд на неї української кримінології, є таке: злочинність – соціально зумовлене, історично мінливе, порівняно масове та кримінологічне явище, що виявляє себе в системі кримінально-караних діянь на певній території за певний період часу, а також осіб, які їх вчинили [13, с. 60].

Отже, виокремивши найбільш характерні риси, ми виходимо з того, що злочинність як кримінологічна категорія є невід’ємною складовою будь-якого суспільства, відповідно, її соціально зумовленим явищем із чітким закріпленням у праві країни через формулювання вичерпного переліку кримінальних правопорушень на певний час, що робить її явищем і правовим, яке включає, зокрема, як криміналізацію, так і декриміналізацію різних діянь. Але лише фактичне вчинення індивідуумом (чи індивідуумами) конкретного діяння, передбаченого в цьому соціумі його правом як кримінальне правопорушення (злочин), перенесе злочинність із формальної в реальну площину з можливістю її вимірювання й аналізу, не кажучи вже про можливість і необхідність покарання.

Відповідно, і категорія «злочинність у ЗС» як складова «злочинності» має всі основні притаманні їй ознаки, проте і свої особливості. Як немає серед науковців єдності щодо розуміння злочинності, так немає єдиного підходу й до тлумачення

її складової – злочинності у ЗС. У поняття «злочинність у ЗС» різні науковці і практики вкладають своє розуміння, а його складність призводить до неефективного застосування чинних норм права, спрямованих на запобігання цьому явищу. Хтось розглядає її через призму суб'єкта (військовослужбовці), а хтось із позиції напрямів функціонування ЗС (воєнна, службова, фінансово-господарська), складності структурно-функціональних характеристик тощо.

Не вирішена відповідна дискусія не лише на доктринальному, а й на нормативному рівні. Так, незважаючи на низку прогресивних кроків, серед яких – затвердження 25 березня 2021 р. Президентом України Стратегії воєнної безпеки України [14], нині у правовому полі України відсутня Концепція державної політики у сфері запобігання злочинності у Збройних Силах України.

Розроблення і прийняття відповідного нормативно-правового акта стратегічного планування надасть можливість узагальнити систему науково-практичних поглядів на понятійний апарат, структуру, детермінанти злочинності у ЗС України, правову основу, суб'єктів та конкретні заходи запобігання цьому суспільно небезпечному явищу. За таких обставин кримінологічна модель запобігання злочинності у ЗС України набуде якісно нової правової основи й загальнодержавного схвалення в уніфікованому виді.

Для злочинності у ЗС України властива й особлива система інституційних детермінант, провідне місце серед яких посідає наявність між учасниками військових правовідносин нестатутних відносин. Специфіка нестатутних відносин між військовослужбовцями, як детермінанта злочинності у ЗС України, полягає в тому, що такі діяння нерідко самі утворюють самостійний склад кримінального правопорушення. Подібна ситуація щодо комплексного характеру детермінації злочинності властива й іншим інституційним (від англ. *institution* – родове поняття щодо закритих, з обмеженим доступом соціальних установ, як-от лікарні для психічно хворих, установи виконання покарань, військові частини тощо) видам злочинності (до якої також належить і злочинність у ЗС України). Зокрема, щодо пенітенціарної зло-

чинності, однією з детермінант вчинення втеч з місць позбавлення волі є наявність погроз або випадків насильства щодо засудженого, який готує вчинення втечі. Такі діяння вже по своїй кримінально-правовій природі утворюють самостійні склади кримінальних правопорушень у межах пенітенціарної злочинності.

Загалом таким видам інституційної злочинності, як пенітенціарній і військовій (або злочинності у ЗС України), властиві такі спільні риси:

1) імперативний метод регулювання правовідносин, в яких виникають зазначені суспільно небезпечні явища;

2) наявність відносин субординації (підпорядкування) між суб'єктами (у ЗС України – старші й молодші за військовим званням, начальники й підлеглі, в установах виконання покарань – адміністрація установи й засуджені тощо);

3) обмеженість установ, у рамках яких існують розглядувані види злочинності, від відкритого доступу;

4) у своїй більшості примусовий характер (щодо ЗС України ця ознака поширюється на військовослужбовців строкової служби) перебування суб'єктів проходження служби та відбування покарань у межах розглядуваних соціальних інституцій;

5) суб'єкти військових та кримінально-виконавчих правовідносин, як правило, не вільні у виборі кола учасників спілкування, що нерідко призводить до виникнення конфліктів, які, у свою чергу, детермінують конфліктно-криміногенну ситуацію, яка з певною ймовірністю переростає у кримінальну.

Зазначена детермінанта злочинності у ЗС України тісним чином пов'язана зі звичаями негативного характеру у військових відносинах, свідченням чого слугують невикорінені до цього часу у військових колективах випадки так званої «дідівщини» [15, с. 6–9]. Такі звичаї є неформалізованими, мають у собі негативний заряд поведінки, деформують встановлені правила дисципліни, руйнують військове товариство, що тягне за собою не лише вчинення кримінальних правопорушень, а й призводить за певних умов до неможливості виконання військових завдань через вияви антагонізму серед військовослужбовців [16, с. 48–50, с. 55].

За таких обставин актуалізується потреба в розробленні відповідних заходів запобігання злочинності у ЗС України як гласного, так і негласного (зокрема оперативно-розшукового) характеру.

Адже правоохоронні органи та інші державно-правові утворення (до яких належать і ЗС України), відповідно до чинного законодавства, використовують у своїй діяльності різні заходи профілактичного характеру для вирішення поставлених перед ними завдань щодо запобігання злочинності. Це має важливе значення для запобігання злочинності у ЗС України і являє собою діяльність, направлену на виявлення й усунення причин, що породжують вчинення кримінальних правопорушень у ЗС України, та умов, які сприяють їх вчиненню. Результати профілактичної роботи при її правильній організації й цілеспрямованому здійсненні чинять істотний позитивний вплив на рівень, структуру й динаміку злочинності, забезпечують послідовне зниження кількості вчинюваних кримінальних правопорушень у ЗС України. Це обумовлено тим, що профілактичні заходи направлені проти самих витоків злочинності [17, с. 12]. Отже, профілактична робота має особливе значення в регулюванні розвитку суспільних відносин, у тому числі й у військовій сфері.

Спираючись на доктринальні положення сучасної криминології (в тому числі військової), можемо узагальнити, що запобігання злочинності у ЗС України у своєму внутрішньому змісті носить два основоположних аспекти: те, що розуміється під цим поняттям у широкому значенні й у вузькому. Якщо говорити про те, що ми розуміємо в узагальненому, широкому значенні цього поняття, то слід зазначити: це сукупність політичних, економічних, соціально-культурних, виховних і правових заходів, які здійснюють законодавчі, виконавчі й судові органи держави щодо запобігання злочинності. Це поняття в узагальненому виді підходить до запобігання злочинності у різних сферах соціальної практики (у ЗС України, кримінально-виконавчій системі, вуличної злочинності тощо). Тоді як те, що розуміється у вузькому значенні, вже має принципову направленість. У такому контексті запобігання злочинності у ЗС України – це сукупність спеціальних організаційних, адміні-

стративних, кримінально-правових, кримінальних процесуальних, кримінально-виконавчих та оперативно-розшукових заходів спеціально уповноважених підрозділів ЗС України у взаємодії з правоохоронними органами щодо недопущення і припинення кримінально-протиправних посягань у сфері встановленого порядку несення військової служби, економічної, насильницької, корисливо-насильницької тощо спрямованості у ЗС України, які здійснюються на основі конституційних та спеціально галузевих норм і принципів стосовно визначених груп або індивідуально визначених осіб, передбаченими чинним законодавством методами й засобами.

Висновки. Підсумовуючи викладений у цій публікації матеріал, доходимо таких висновків:

1) злочинність у ЗС України як об'єкт кримінологічного дослідження може вивчатися як у широкому, так і вузькому значеннях. У першому випадку аналізований вид злочинності має загальнокримінальний характер і представлений сукупністю кримінальних правопорушень, вчинення яких можливе як військовослужбовцями ЗС України, так і іншими суб'єктами. Це так звана загальнокримінальна злочинність, представлена такими кримінальними правопорушеннями, як різного ступеня тяжкості тілесні ушкодження, вбивства, крадіжки тощо. У вузькому розумінні злочинність у ЗС України розглядається як сукупність відповідних кримінальних правопорушень, вчинення яких можливе лише через перебування особи у статусі спеціального суб'єкта, яким у цьому контексті є військовослужбовець ЗС України. У такому разі йдеться про кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення), передбачені розділом XIX Особливої частини Кримінального кодексу України;

2) одним із ключових елементів (поряд із такими, як кількісно-якісні показники, детермінанти, особа злочинця, жертва кримінального правопорушення) предмета вивчення злочинності у ЗС України як об'єкта кримінологічного дослідження є запобігання злочинності у ЗС України – сукупність спеціальних організаційних, адміністративних, кримінально-правових, кримінальних процесуальних, кримінально-виконавчих та операти-

вно-розшукових заходів спеціально уповноважених підрозділів ЗС України у взаємодії з правоохоронними органами щодо недопущення і припинення кримінально-протиправних посягань у сфері встановленого порядку несення військової служби, економічної, насильницької, корисливо-насильницької тощо спрямованості у ЗС України, які здійснюються на основі конституційних та спеціально галузевих норм і принципів стосовно визначених груп або індивідуально визначених осіб, передбаченими чинним законодавством методами й засобами.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
3. Карпенко М. І. Причини і запобігання військовим злочинам анархічної мотивації. *Юридична наука*. 2013. № 3. С. 81–89.
4. Карпенко М. І. Причини і запобігання необережним військовим злочинам легковажної мотивації. *Юридична наука*. 2013. № 4. С. 113–120.
5. Колодяжний М. Військові злочини в Україні: детермінація та запобігання. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 4. С. 191–197.
6. Бакун В. І. Проблемні питання індивідуального попередження злочинів у Збройних Силах України. *Юридична наука*. 2013. № 7. С. 36–44.
7. Дмитренко Н. А. Використання поліграфа як одного із засобів запобігання злочинності у Збройних Силах України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2018. Вип. 53. Т. 2. С. 62–66.
8. Туркот М. Детермінанти військової злочинності. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 3. С. 19–23.
9. Богатирьов І. Г. Превенція злочинності серед військовослужбовців в Україні шляхом застосування кримінального покарання. *Збірник наукових праць Ірпінської фінансово-юридичної академії (економіка, право)*. 2013. № 2. С. 96–100.
10. Кулик О. Г. Злочинність в Україні: теорія і практика кримінологічного дослідження: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2013. 400 с.

11. Костенко О. М. Модернізація доктрини сучасної кримінології у парадигмі соціального натуралізму. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 1. С. 190–208.

12. Курило В. І., Михайлов О. Є., Яра О. С. Кримінологія: Загальна частина. Курс лекцій: навч. посіб. Київ: Кондор, 2006. 192 с.

13. Джужа О. М., Іванов Ю. Ф. Кримінологія: навч. посіб. Київ: Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2006. 264 с.

14. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України»: Указ Президента України від 25 березня 2021 р. № 121/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#n2> (дата звернення: 09.04.2021).

15. Бондарєв В. В. Насильство серед військовослужбовців (поняття, характеристика, причини та попередження): монографія. Київ: Київський національний торговельно-економічний університет, 2002. 272 с.

16. Карпенко М. І. Кримінальна відповідальність за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): монографія / за заг. ред. В. К. Матвійчука. Київ: КНТ, 2007. 232 с.

17. Григорян В. А., Косоплечев Н. П., Федулов И. В. Система мер предупреждения преступности. Деятельность государственных органов и общественных организаций по профилактике туеядства, пьянства, наркомании, рецидивной преступности: метод. пособ. Москва, 1988. 128 с.

Puzyrov M.

CRIMINALITY IN THE ARMED FORCES OF UKRAINE AS AN OBJECT OF CRIMINOLOGICAL RESEARCH

The article analyzes criminality in the Armed Forces of Ukraine as an object of criminological research. The expediency of studying criminality in the Armed Forces of Ukraine in both broad and narrow senses is found. In the first case, the analyzed type of criminality has its general criminal nature and is represented by a set of criminal offenses, the commission of which is possible both by servicemen of the Armed Forces of Ukraine and other entities. This is the so-called general criminality represented by such criminal offenses as injuries of varying severity, murders, theft, etc. In a narrow sense, criminality in the Armed Forces of Ukraine is considered as a set of relevant criminal offenses, the commission of which is possible only through the person's presence in the status of a special entity, which in this context is a serviceman of the Armed Forces of Ukraine. In this case, it's about criminal offenses against the established procedure for military service

(military criminal offenses), provided in Section XIX of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine.

The concept of “crime prevention in the Armed Forces of Ukraine” is scientifically substantiated and defines as a set of special organizational, administrative, criminal law, criminal procedural, criminal-executive and operative-search measures of specially authorized units of the Armed Forces of Ukraine in cooperation with law enforcement agencies on prevention and cessation of criminal-illegal encroachments regarding the established order of military service, economic, violent, mercenary-violent (etc) orientation in the Armed Forces of Ukraine, which are carried out on the basis of constitutional and special-branch norms and principles concerning defined groups or individually defined persons, methods and means provided by the current legislation.

Key words: Armed Forces of Ukraine, military servicemen, criminological research, criminality, determinants, prevention.

References

1. Ukraine (1996), *Constitution of Ukraine*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.
2. Ukraine (2001), *Criminal Code of Ukraine*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.
3. Karpenko, M. I. (2013), “Reasons and prevention of military crimes of anarchy motivation”, *Law Science*, № 3, pp. 81–89.
4. Karpenko, M. I. (2013), “Reasons and prevention of careless military crimes of frivolous motivation”, *Law Science*, № 4, pp. 113–120.
5. Kolodiaznyi, M. (2013), “Military crimes in Ukraine: determination and prevention”, *Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, № 4, pp. 191–197.
6. Bakun, V. I. (2013), “Problematic issues of individual crime prevention in the Armed Forces of Ukraine”, *Law Science*, № 7, pp. 36–44.
7. Dmitrienko, N. A. (2018), “The use of a polygraph as one of the means of crime prevention in the Armed Forces of Ukraine”, *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law*, Issue 53, Vol. 2, pp. 62–66.
8. Turkot, M. (2013), “Determinants of military crime”, *Bulletin of the National Academy of the Prosecutor’s Office of Ukraine*, № 3, pp. 19–23.
9. Bohatyrov, I. H. (2013), “Prevention of crime among servicemen in Ukraine through the application of criminal punishment”, *Collection of scientific works of Irpin Academy of Finance and Law (economics, law)*, № 2, pp. 96–100.
10. Kulyk, O. H. (2013), *Crime in Ukraine: theory and practice of criminological research*: dissertation of the Doctor of Sciences (Law): 12.00.08, Kyiv.

11. Kostenko, O. M. (2014), “Modernization of the doctrine of modern criminology in the paradigm of social naturalism”, *Bulletin of the Association of Criminal Law of Ukraine*, № 1, pp. 190–208.

12. Kurilo, V. I., Mykhailov, O. Ye. and Iara, O. S. (2006), *Criminology: General Part. Lections course*: manual, Kondor, Kyiv.

13. Dzhuzha, O. M. and Ivanov Yu. F. (2006), *Criminology*: manual, PALIVODA A. V. Publisher, Kyiv.

14. Ukraine (2021), *On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated March 25, 2021 “On the Military Security Strategy of Ukraine”*: Decree, President of Ukraine, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#n2> (accessed 09 April 2021).

15. Bondarev, V. V. (2002), *Violence among servicemen (concepts, characteristics, reasons and prevention)*: monograph, Kyiv National University of Trade and Economics, Kyiv.

16. Karpenko, M. I. (2007), *Criminal liability for violation of the statutory rules of relations between servicemen in the absence of subordination relations (criminal law and criminological research)*: monograph, KNT, Kyiv.

17. Hryhorian, V. A., Kosoplechev, N. P. and Fedulov, I. V. (1988), *Measures system of crimes prevention. Activities of state bodies and public organizations for the prevention of parasitism, drunkenness, drug addiction, recidivism*: methodological guide, Moscow.